

JAKOB VASERMAN:

Zašto bijete ruku koja za vas stvara?

Jakob Wassermann (1873–1934)

Jedva je prošlo četrdeset godina od smrti Jakoba Vasermana. Sav kulturni svijet znao je tada za njega; njegova djela – uglavnom novele i romani – prevedena su na sve svjetske jezike, bio je "slavan i čuven" književnik, jedan među prvima na njemačkom Parnasu, koji u tom periodu nije oskudijevao velikim i blistavim imenima. Bili su tu Hauptman, Tomas i Hajnrih Man, Hofmanstal, Ber-Hofman, Šnicler, Hese, Stefan i Arnold Cvajg, Verfel i Kafka. Niko od njih nije sumnjao da tom krugu pripada i Jakob Vaserman.

Ipak, Vaserman je bio i ostao usamljena ličnost u njemačkoj književnosti. Bio je umjetnik-prorok starog kova: najčešći i vrhovni princip koji on pridaje stvarima ili pojavama jeste princip pravde. Na svoju nesreću, Vaserman traži taj duh pravde i tamo gdje nije mogao da ga nađe; vjerovao je da će u visokim sferama umjetnosti naići na

riješenje jevrejske problematike. U toj opsesiji, on u svom književnom radu stiže do labirinata. Sve proizlazi iz njegove težnje za otkrićem pravde, iz tame njegovog životnog iskustva. Književnoj vrijednosti njegovih djela, njihovom autentičnom stilu i savršenoj kompoziciji vrijeme nije naudilo, jer su ona izvirala iz genijalne nadarenosti i iz života samog.

Vaserman ispašta prokletstvo vidovitosti i vizije pravde. Sve svoje sposobnosti, svoje jevrejsko i evropsko obrazovanje, stavlja u službu književnog stvaranja. Bačen u maticu života, on pišući postaje svjestan kontrasta između rasa, suprotnosti religija, protivurječnosti ideja, na pola puta između kršćanske transcendentnosti i magije jevrejskog golema, intelektualnih saznanja i zanosa hasidizma, drevnih mitova i prigušenih glasova iz doba djetinjstva. Nedostižan je u razgolićavanju oblasti podsvjesnog, nagonskog, potisnutog i sputavanog.

Šnicler je popratio jedno od prvih njegovih djela *Priča mlade Renate Fuks* riječima: "Kao da je rasvijetljeno bljeskom od hiljadu munja. Djeluje poput prve

stepenice koja vodi do velikog romana, do onog posve velikog, koji se u naše vrijeme u Njemačkoj još nije pojavio, ali bi Vaserman mogao da ga napiše."

Bilo je to 1900. godine, u kojoj je Vaserman navršio dvadeset i sedmu godinu. Sljedeće godine pojavila se knjiga Bundenbrokovi, koju je napisao njegov dvije godine mlađi prijatelj Tomas Man. Pa ipak, sva tadašnja kritika, od Maksimilijana Hardena preko Hofmanstala do Rone Šikelca, veliča Vasermana: o *Renati Fuks* pisale su se slavopojke, *Aleksandar u Babilonu* i *Sestre*, prikazivani su kao vrhunac književnog stvaranja, a *Slučaj Mauricijus* upoređivan je s djelima Dostojevskog. Premda tematika tih djela nije gotovo ništa izgubila od svoje aktualnosti, Vaserman je donedavno bio gotovo zaboravljen pisac. Nakon četrdeset godina, najveća njemačka izdavačka preduzeća počela su da pripremaju ponovna izdanja njegovih djela. Vaserman je predosjećao mnoge obrte i mnoga previranja. "Najvažnije je – treba na vrijeme umrijeti", rekao je kratko vrijeme prije smrti. I umro je na vrijeme, na Silvestrovo 1934, kad je forma kojom se služio u svom stvaralačkom radu počela da gubi umjetničku snagu i kad se na društvenoj sceni u Njemačkoj podigao zastor krvavih događaja.

Tomas Man objasnio je ovu situaciju još 1929. godine u Minhenu prilikom drugarskog sastanka: "Vaserman je taj koji još danas umije da napiše pravi roman na najvišem nivou. Ja sada više ne vjerujem u roman, odnosno, ja vjerujem u njegovu budućnost. Po mom mišljenju, on je sada u krizi. U stvari, romanu ja više ne vjerujem. Vaserman, taj veliki talenat, još ga za sada održava. Griješim kad kažem održava, jer njegov roman još slavi triumf." S Vasermanom se "stari roman" još jednom vinuo u visine prije nego što je nestao. A i sam Vaserman je bio svjestan da se "starom romanu" približava kraj. U jednom pismu, što ga je Vaserman uputio u januaru 1904. svom izdavaču S. Fišeru, on pita: "Da li se zna koje se klice smrti i truleži nalaze u našim djelima? Toliko malo se zna, kao i o nama samima. Priroda stvara posmatrajući, ali ne pokazuje svoje namjere, neda ni da ih naslutimo. Klica koju moja noga nadmeno, nepažljivo odbacuje u stranu može da se pretvori u jako stablo i da rodi plodom, kada od mojih kostiju ni praha više neće biti."

Vaserman se rodio u Firtu 1873. godine. U djetinjstvu se nije prepustio svijetu igre, rastao je kao zazidan u uskom prostoru. Njegovu viziju ne prati ono surovo osjećanje beznadežnosti i nesnalaženja, koje iz djetinjstva ponesu napuštena djeca. Njegova izolovanost posljedica je njegove darovitosti i psihičke konstitucije. Prvi spontani književni sastavi javljaju se iz grča razbudenog duha i sagledavanja nepremostivog jaza. Najveći dio života proveo je u Austriji, opisujući njemačke pejzaže i njemačke ljude, a bio je Jervrej koji se sa svojim jevrejstvom sreće kao vjernik sa božanstvom.

Tek prošle godine pojavio se njegov autobiografski roman *Engelhart Ratgeber*, koji je napisao u Beču između 1902. i 1904. godine i u kojem je dao detaljne podatke o svom djetinjstvu i porodici. Prije 70 godina znalo je tek nekoliko ljudi za taj roman, čiji je rukopis predao svom prijatelju baronu Filipu Šaju, uz uvjet da nikada ne smije da se objavi. Raniji biografi Vasermanovi imali su prilike da se upoznaju s tim rukopisom, pa su neke pasuse i citirali. Za taj rukopis znala je i njegova žena Marta Karlvajs, kad je objavila knjigu svojih uspomena 1935. godine. Poslije toga taj rukopis je nestao. Znalo se, međutim, da postoje i prepisi, pa je takav jedan prepis pronađen u jednom sanduku koji četrdeset godina niko

nije dirnuo. Izdavač Albert Langen u Minhenu, koji je 1896. objavio Vasermanov prvijenac *Meluzina*, a poslije toga čuveni roman *Jevreji iz Cirndorfa*, objavio je sada i taj autobiografski roman.

Kad je knjiga *Jevreji iz Cirndorfa* (1897) ugledala svijetlo dana, Vaserman je napustio Minhen i nikada se više nije vratio u svoju domovinu, gdje su mu preci vijekovima živjeli. Bilo je to djelo u kojemu je riječ o "teretu sudbine" i njegovom životu, o praštanju i fenomenu nasljedstva, o jevrejstvu u relacijama duševnosti i razrastanja unutrašnjeg čovjekovog lika.

"Gdje sam, što sam i gdje stojim", pitao se na kraju svog života, kad su se sve jasnije očitavali tragovi boli i srdžbe. "Nešto me je silovito gonilo", piše on u svom *Životnom pregledu*. "da uđem u bit one disharmonije koja se vuče kroz cijeli moj život i moj rad i koja je s vremenom postajala sve jasnija i bolnija. Najproblematičniji dio mog života bilo je vrijeme kolizije sa mojim jevrejstvom i mojom egzistencijom koju sam stvorio kao Jevrej, i to ne samo kao Jevrej nego kao njemački Jevrej, a taj pojam i prostodušnom čovjeku otvara horizont pun nesporazuma, tragike, protivurječnosti, sukoba i patnje."

Godinu dana nakon umorstva Ratenaua, 1923, znao je: "To važi za tebe, to ti oduzima najznačajnije: pripadnost, povjerenje, veze koje su ti bile drage, tlo otadžbine pod nogama, čar zajednice i uzajamne pomoći, sve to oduzima i donosi smrt na način koji se ne može predosjetiti... Nestala je iluzija od životne važnosti, možda posljednja koja je još davala nade za stanovito regulisanje socijalnog postojanja i humanog poretka..."

Nahoće, tudinac; tako se osjećao i kao dijete, i kao mladić i kao odrasli čovjek, cijelog života u "domaćoj" tuđini. Preci s očeve strane bili su sitne zanatlije i trgovci u Firtu, Švabahu, Bambergu i Cirndorfu: oni s majčine strane posjednici većih vinograda u okolini Virzburga kroz četiri stoljeća. Majka, plava Jeta Traub, čuvena ljepotica u tom kraju, udala se za oca slomljena srca: volila je jednog kršćanina, no morala je da pođe za jevrejskog trgovca Vasermana. Umrla je tužna, kad je jedincu sinu bilo devet godina.

Malom "Jakeleu" usjeklo se sve to duboko u sjećanje. Iza i ispred njegovog sna, tradicija stare porodične loze prenosila se sa generacije na generaciju. Prve izraze mržnje i prve neprijateljske postavke djece protiv njegovog jevrejstva nisu ga mnogo uzbudile, jer je osjećao da su uperene manje protiv osobe, a više protiv zajednice s kojom tada nije imao "dublje veze". Vjera je za njega bila disciplina bez duše, jevrejski bog-sjena ("šemen"). No kad je jednom prilikom služavka rekla malom dječaku: "Od tebe bi se dao napraviti dobar kršćanin, ti imaš kršćansko srce", zastao mu je dah i nešto poput straha leglo mu je na dušu. Taj je strah prerastao u neumoljivu beskompromisnu težnju za pravdom. "Pravda", zabilježio je kada je napunio šezdeset godina, u martu 1933, "ne iskazuje se samo kao misao, kao inkarnacija božanskog bića, nego i kao etički zahtjev najvišeg ranga, moralni i legislativni, politički i vjerski fundament jevrejstva... Niko ne može poreći da to nije tako. Sudbina je od mene stvorila Jevreja, to znači čovjeka koji će sve poduzeti i sve žrtvovati, krv, i dušu i život da dođe do stanja ravnoteže i jednakosti."

U njegovom djetinjstvu, u njegovoj mladosti nije bilo pravde, jer nije bilo ni izjednačenja. Siromašan, Jevrej i pripovjedač – to svijetu nije godilo. Otac ga je ismijavao kad je sanjario, a maćeha mu je oduzimala knjige i bacala u vatru

njegove prve pismene sastave. U školi, batinjanje bez kraja. Kuda da krene? "Niko nije tražio moju pripadnost, ni pojedinac ni zajednica, ni ljudi mog porijekla, ni oni koji su me privlačili, ni oni mog soja. Odlučio sam da napravim izbor. Od onih sam se rastao više iz unutrašnjeg poriva nego slobodnom voljom, a ovi me nisu prihvatili..."

Od svoje šesnaeste godine, pošto je završio školu, bio je prepušten sam sebi. Deset godina, koje su slijedile, opisao je u romanu *Engelhart*. Tu je opisano kako je stigao do ujaka u Beč i kakav je bio početak njegove trgovačke karijere, kako je nakon nekoliko mjeseci pobjegao, kako i drugi put odlazi u Beč, kako ponovno bježi, kako u Virzburgu služi vojni rok, doživljavajući beskrajna poniženja, kako pokušava da se probije u Nirnbergu, Cirihi, Frajburgu, kako mu u Minhenu dvaput vraćaju rukopise. Svuda se kreće bez ikakvih sredstava, gladan luta šumama danima i tjednima, nalazeći sklonište jedino kod seljaka, gdje mu djeca donose hljeb, jer im priča priče koje izmišlja. Spasila ga je priroda i – riječ.

Književnik Ernst fon Volcogen spasio je dvadeset i trogodišnjeg Vasermana od propasti: uzeo ga je za sekretara, otvorio mu vrata kod izdavača Alberta Langena i počeo da ga "lansira" u javnosti. No društvena diskriminacija nije se dala stresti kao voće s grana: "Kako da se prodre do izolovanih, odvojenih krugova? Stajao sam na periferiji, a meni su bili potrebni sredina, priključak, ljudska djelatnost, socijalno iskustvo, sloboda kretanja, veza predanosti. Umjesto toga, bio sam odbačen uz trostruko otežavajuće okolnosti: kao pisac, kao Nijemac bez društvene legitimacije, kao Jevrej bez pripadnosti." Vaserman je bio spreman da plati svaku cijenu za doživljaj velike avanture oslobođenog, spontanog i cjelovitog čovjeka. Kad je vidio da to u Minhenu neće moći da ostvari, ponovno donosi odluku da se udalji. Odlazi u Beč, koji ga je dvaput odgurnuo. Ovog puta ga je prihvatio.

Trideset i pet godina živio je u Austriji, najveći dio toga u tišini pitoresknog štajerskog gradića Altaussee. Prijatelji iz njegovih prvih dana, Hofmanstal, Šnicler i Ber Hofman ostali su mu vjerni do kraja. Austrijski ljudi činili su mu se "slobodniji, otvoreniji, negoli njemački". Austrija je na njega djelovala i "svojom muzikom"; ona ga je liječila, obnovila i preobrazila kad je nakon brodoloma bio tamo primljen. "Učila me što je forma, vaspitanje čula, ritam linije. Tamo sam postavio stubove, ovdje sam mogao da oblikujem lukove." Pa ipak je to bila njemačka građevina koju je podigao u tih trideset i pet godina.

Tomas Man, koji ga je od početka njegove književne karijere, još kad je ono kratko vrijeme u Minhenu s njim saradivao u Langenovom "Simplicisimusu", cijenio i poštivao, nije bio jedini koji je primjetio da se u Vasermanovom fenomenalnom pripovjedačkom daru krije i "orijentalna nota": pripovjedač bajki na levantinskoj pijaci, oko koga se skuplja mnoštvo i sluša otvorenih usta, a on iz nepresušnog bunara fantazije pune slika i boja vadi priču za pričom. I u svima je riječ o pravdi, kojoj inercija srca zatvara vrata. Sam je priznao da u njemu ima nešto od Šeherezade, beskrajnog prediva "hiljadu i jedne noći", ali bilo je tu i nečeg od arapskog trgovca ćilima sa njegovim neiscrpnim talentom pronalazačenja priča, koje su bile ipak najviše zasnovane na tradiciji stare jevrejske kulture i hasidskih priča. Da li je sve to što je ponio iz sumornog njemačkog pejzaža ovdje primilo svjetliji, topliji ton?

Godine 1921. izložio je obračun sa samim sobom u djelu *Moj put kao Nijemca i Jevreja*. Tu kaže: "Borio sam se za svoju dušu i za dušu njemačkog

svijeta. U sebi samom nalazio sam uvijek izvore i rezerve; do njemačkog svijeta nisam se probio. Mogao sam samo da nad njim bdijem, da ga posmatram, i da ga osluškujem. Morao sam da uložim krajnje napore, da se poslužim najupornijim ubjedičanjem – bez uspjeha – on mi nije povjerovao..."

Nije mu vjerovao ni onda kad je svojim najuspjelijim djelom *Kaspar Hauzer* osvojio najšire njemačke čitalačke krugove. "Vjerovao sam", priznaje Vaserman, "da sam Nijemcima dao njemačku knjigu, iz dna duše naroda; vjerovao sam to baš zato što ju je napisao Jevrej i da će moći da posluži kao dokaz da Jevrej ne samo odlukom ili slučajem nego i svojim unutrašnjim bivstvom može da potvrdi svoju pripadnost, da pobijedi predrasudu o tudincu.

Prevario se Vaserman. Dobronamjerni su nagovještavali da je sve to dobro i lijepo, ali da je to pisac ipak tuđeg porijekla, da psihološa tehnika kopkanja i ispitivanja nema ništa zajedničkog sa nemačkim načinom života i njegovim pogledima. Drugi su bili otvoreniji tvrdeći "da ja kao Jevrej ne mogu da uđem u njihovu dušu, da se približim njihovoj srži. Tamo gdje je prevladavalo nesvjesno ili transparentno, bio je to za njih plod jevrejske umještosti, jevrejskog lukavog stava i izvrtanja, opasne jevrejske moći obmanjivanja i očaravanja. Doznao sam da nisam u stanju da osvojim ni pedalj zemlje u oblasti do koje mi je stalo." I upitao je: "Zašto bijete ruku koja za vas stvara?" Sve je uzalud, sve je uzalud, sve je uzalud – poput glomaznog čekića udaraju te tri riječi u prekidima na početku pretposljednog poglavlja u njegovom djelu *Moj put kao Nijemca i Jevreja*. "Sve je uzalud", za njih živjeti i za njih umrijeti. Uvijek će isto govoriti: on je Jevrej. Čini mi se da bi za žive pravda jedino još mogla da se nađe kod mrtvih. Više se ne može podnijeti to što oni čine."

Vaserman je poslao ovu ispovijest Tomasu Manu, koji mu je odgovorio dugačkim pismom, pitajući se da li je tu samo riječ o pjesničkoj hipohondriji. "Vaša prirodna nadarenost, karakter i talenat podigao Vas je visoko, duhovno i socijalno. Vaše se ime blista, svim instrumentima javne djelatnosti vi možete po volji da raspolazete. Vaša djela imaju široku publiku. Nacionalni život iz kojega bi se isključili Jevreji time što bi im se iskazalo nepovjerenje – ima li toga uopšte? Naročito Njemačka u svom kosmopolitizmu, u nastojanju da sve prihvati, zar bi ona mogla da bude zemlja u kojoj bi biljka antisemitizma mogla da pusti dublji korijen?"

Vaserman je Tomasu Manu također odgovorio dugim pismom, ukazujući da to mogu da budu sitnice za onog koji nije morao da ih iskusi. "Zar Vaša fantazija ne prodiere u tu neprekidnu životnu patnju bezbroj ljudi, u gaženi ponos, u zaobilaženje ljudskog i građanskog prava. Kad sam sve to iznio u mojoj knjizi, uz to i moju ličnu muku, onda sam to smio samo stoga jer sam se probio do priznanja, jer znam da je dijelić duhovnog svijeta uza me, inače bi se radilo naprosto o resentimanu."

Vasermanova žena objavila je tu korespondenciju 1935, dvije godine nakon muževljeve smrti. Uvodne riječi napisao je Tomas Man: "Vidimo da je njegov (Vasermanov) odgovor teži i puniji nego sve ono što sam ja naveo. No ni on ni ja nismo tada slutili da će on u svemu biti u pravu..."

Istini za volju, treba priznati da je Vaserman naslućivao ono što će se dogoditi: on je to predosjećao u srži svojih kostiju. Posmrtnu riječ Valteru Ratenauu, napisanu jedva godinu dana nakon autobiografskog djela, završio je riječima: "Kako da se dalje živi? Možda jedino orkan, koji će uništiti dobre i loše i odnijeti svijet sa nanesenim talogom, može da nas oslobodi atmosfere

odvratnosti i strave i brda đubreta što su ih je oko nas naslagala politika i politizacija života."

Kad je to pisao, Vaserman se nalazio u zenitu svoje slave, u kojoj će ustrajati još puni decenij. Bio je to posljednji decenij "velikog romana" i jednog od najvećih njegovih autora.

Kad je navršio šezdesetu godinu počeli su se nazirati počeci orkana i teški bolesnik nije više pitao: "Kako da se dalje živi?" U martu 1933. objavio je u *Neue Rundschau* svoj testament: "Staza je to bijede i suza kakove nije bilo otkako su bilježena ljudska djela i patnje. Zaboravlja se to i briše u svijesti, ne preostaje čovjeku ništa drugo; kako bi se inače dalje živjelo? Pojedinaac neće da sudjeluje u zločinima savremenika i da se pita da li je stotinu hiljada ili tristo hiljada izdahnulo na lomačama ili pod rukom ubojica umjesto da od staračke slabosti nakon ispunjenog života izdahne u svojim posteljama. Mnogi će se smiriti u spoznaji da čovječanstvu nema pomoći i da je stvar propala... A žarište zlodjela, izvor infekcije opet je Njemačka. To boli. Ta divna zemlja, taj neuporedivi narod! Ne bih mogao da se smirim i da nisam Jevrej." Šta vrijedi i šta je pomoglo što su pojedinci umakli 'divovskom getu'? Ništa, još manje od toga: Ta manjina predstavlja upaljivu tvar za peći antisemitizma, milioni će ionako u njoj biti spaljeni..."

Gospodin fon Šilings, predsjednik Pruske akademije umjetnosti, uputio je odmah nakon toga Vasermanu drsko pismo, isključivši ga iz akademije.

A njegova djela ostala su da opominju.

1974.